

Yayın Geliş Tarihi: 19.10.2022
Yayına Kabul Tarihi: 17.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.06.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1191723>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2023 Sayfa: 556-579
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

BİR ADALET KRİTİĞİ: JOHN RAWLS' IN ADALET ANLAYIŞI HAKKINDA

*Emine CENGİZ**

Öz

“Adalet nedir?” insanlığın cevaplamaya çalıştığı en eski, karmaşık ve zor sorulardan biridir. Bugüne kadar felsefe tarihinde çeşitli şekillerde adaletin neliği açıklanmaya çalışılmıştır. Siyaset felsefesinin en seçkin ve önemli uğrak noktası olan John Rawls da *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde adaleti, sosyal kurumların birinci erdemi olarak tanımlamıştır. Toplumsal adalet bağlamında komuyu ele alarak hakkaniyet olarak adalet şeklinde adlandırılan teorisini ortaya koymuştur. Rawls için siyasi ve sosyal kurumlardan oluşan temel yapı; insanların yaşamları, olanakları üzerinde belirleyici konumundadır. O halde adil toplumun teşekkül edebilmesi bu yapının adil bir usul çerçevesinde düzenlenmesiyle söz konusu olacaktır. Şüphesiz inşa sürecinde belirli kuralların olması gerekecektir. Buradan hareketle Rawls, adalet ilkelerinin seçim sürecini sözleşme teorisinden ve Kant'ın görüşlerinden faydalanarak açıklar. Geleneğin diğer üyelerinden farklı olarak sözleşme, toplum haline geçiş ile değil, adalet ilkelerinin müzakere edilmesi, seçilmesi ile ilişkilidir. Hipotetik, soyut, hak ve özgürlük bakımından tehlikenin olmadığı bir orijinal durumu tasavvur eder. Orijinal durumdaki adalet ilkelerini seçecek olan taraflar, bilgisizlik peçesi altındadır. Peçe ile hem kendileri hem de başkaları hakkında cinsiyetleri, toplumsal statüleri, dinsel inançları, iyi anlayışları, doğal yetenekleri vb. bilgilerden yoksun kalmaktadırlar. Bu şekilde tarafsızlık ve eşitlik sağlanmış olacak, kimse kendi için avantajlı olanı seçip, kimseyi kayıramayacaktır. Eşit, özgür, rasyonel, adalet duygusu ve iyi anlayışı oluşturma kapasitesi gibi özelliklere sahip olan taraflar sonunda adaletin iki ilkesine ulaşacaklardır. Bu ilkelere göre öncelikle adil bir toplumda bütün vatandaşlar eşit temel özgürlüklere; benzer yetenektekilerin, ırkına, etnik kökenine,

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Cengiz, E. (2023). Bir adalet kritiği: John Rawls' in adalet anlayışı hakkında. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (2), 556-579.

*Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0003-4167-2973, emineyurtyurt@gmail.com.

İlgili çalışma 22-24 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Dokuz Eylül Üniversitesi ev sahipliğinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü Koordinatörlüğünde düzenlenen “Sürdürülebilirlik ve Toplumsal Dönüşüm” temalı I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuş olan tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Bu çalışma için etik kurul iznine ihtiyaç duyulmamıştır.

cinsiyetine vb. bakılmaksızın, görev ve mevkilerin dağıtımında eşit fırsatlara sahip olması gerekir. Ayrıca kaderin rastlantısallığı sonucu olan doğal yeteneklerden elde edilen kazançlar ancak ve ancak dezavantajlılara yarar sağladığında kabul edilebilir olacaktır. Bu çalışmada da Rawls'ın anlayışının dayanakları ifade edilerek adil toplumun meydana gelme şartları, bilgisizlik peçesinin sınırlandırmaları, ortaya koyulan kişi idesinin, fark ilkesinin yarattığı sorunlar hak ve özgürlükler bağlamında tartışmaya açılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rawls, Hakkaniyet Olarak Adalet, Adalet İlkeleri, Bilgisizlik Peçesi, Eşitsizlikler.

A CRITIC OF JUSTICE:

ABOUT JOHN RAWLS'S APPROACH OF JUSTICE

Abstract

"What is justice?" It is one of the oldest, complex and difficult questions that humanity has tried to answer. Until today, in the history of philosophy, the nature of justice has been tried to be explained in various ways. John Rawls, the most prominent and important destination in political philosophy, also described justice as the first virtue of social institutions in his work *A Theory of Justice*. In the context of social justice, he presented his theory, which is called justice as fairness. For Rawls, The basic structure, consisting of political and social institutions, is in a decisive position on people's lives and possibilities. In that case, the formation of a just society will be possible by arranging this structure within the framework of a fair procedure. Undoubtedly, there will be certain rules in the construction process. From this point of view, Rawls explains the selection process of the principles of justice by making use of contract theory and Kant's views. Unlike other members of the tradition, the contract is not associated with the transition to society, but with the negotiation and selection of the principles of justice. He envisions a hypothetical, abstract, original situation where there is no danger in terms of rights and freedoms. The parties who will choose the principles of justice in the original situation are under the veil of ignorance. With the veil, they are deprived of information about themselves and others, such as their gender, social status, religious beliefs, conceptions of good, natural abilities, etc. In this way, impartiality and equality will be ensured, and no one will be able to choose what is advantageous for herself and favor anyone. Parties that are equal, free, rational, capacity for a sense of justice and a conception of good will eventually reach the two principles of justice. According to these principles, first of all, in a just society, all citizens must have equal basic liberties. People with similar skills, regardless of race, ethnicity or gender etc., must have equal opportunities in the distribution of duties and positions. In addition, the gains from natural talents, which are random, will be acceptable only if they benefit the disadvantaged. In this study, the conditions for the formation of a just society, the limitations of the veil of ignorance, the problems created by the idea of the person and the difference principle will be discussed by expressing the basis of Rawls's understanding in the context of rights and freedoms.

Keywords: Rawls, Justice as Fairness, The Principles of Justice, Veil of Ignorance, Inequalities.

GİRİŞ

İnsan sosyal/toplumsal bir varlık olarak diğer insanlarla bir arada olmakta, birlikte yaşamaktadır. Birlikte yaşamaya dair istek insanın doğasından kaynaklanmaktadır. Fakat dünyadaki sınırlı kaynağın dağıtılması, güç ilişkileri, kurumlar gibi daha birçok unsur insanı ve diğerleriyle ilişkisini etkilemekte, düzenlemektedir. Birliktelik ve bir aradalık durumu her zaman adalet, dayanışma, merhamet vb. öğeleri içine alan ilişkileri ve düzeni içermemektedir. Dolayısıyla insan hem kendi hem de toplum, kurumsal yapı üzerine düşünmeye, sorular sormaya başlamakta, cevap arayışında bulunmaktadır. Bu bitmez tükenmez çaba içerisinde “adalet” kavramı önemiyle merkezleşmekte, “adalet nedir?” en temel soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Adaletin neliği araştırması siyaset felsefesi açısından görüşlerin, çalışmaların epeyce fazla olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda adaletin ne olduğunun incelenmesi ciddi ve karmaşık yeni soruları, bağlantılı kavramların tanımlanmasını, tartışılmasını da beraberinde getirmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Rawls’ın hakkaniyet olarak adalet anlayışı da bu çerçevede değerlendirilen önemli ve etkili alternatiflerden birisidir. Görüşleri ve yararlandığı kaynaklar açısından siyaset felsefesindeki metinlerin okunması, daha önceki fikirlerin canlanması, teorisiyle yeni bir çözüm önerisi sunması onun yadsınamaz katkılarıdır. Faydacılıktan uzak bir formülasyonla ahlak felsefesini değerlendirdiği onun bir devrim gerçekleştirdiğini yorumculara düşündürmektedir (Fleischacker, 2013, s. 208). Çalışmalarının faydacılığın alandaki başatlığını ortadan kaldırdığı ifade edilerek sistemler çokluğunun yeniden vücut bulmaya başladığı savunulmaktadır. Faydacılığın toplam/ortak yarar amacına karşı bireyin dokunulmazlığını müdafaa eden bir alternatif teori sunmaktadır. Eşitlik ve özgürlüğü birleştiren bir anlayış ortaya koymaktadır. Ayrıca eserlerinin etkisi onun hakkında söylenenlerde de somutlaşmaktadır. Örneğin Isaiah Berlin için 20. yüzyıl teori açısından tesiri kuvvetli anlayışlar çıkaramamıştır. Fakat Rawls’ın *Bir Adalet Teorisi* eseriyle birlikte Berlin’in iddiasının çürütüldüğü düşünülmektedir (Hünler, 1997, s. 21). Robert Nozick’e göre siyaset felsefesi çalışanlar için iki seçenek söz konusudur: Ya Rawls ile ilgili çalışmak ya da neden onunla ilgili çalışmadığını açıklamaktır (Nozick, 2006, s. 240-241). Onun adalet çözümlemesinin çeşitli konulardaki araştırmacı ve düşünürlerin teorilerine dayanak noktası olduğu ve tartışmalarda farklı boyutların ele alınmasını sağladığı görülmektedir. Sözün özü, Rawls pergelin sabit kısmı gibidir. Rawls’ın görüşleri sadece fikirler düzeyinde değil pratikte de karşılık bulmuştur. Bugün devlet politikalarında onun fikirlerinin izlerini bulmak da mümkündür. Örneğin o, kişilerin seçimleri dahilinde olmayan özellikleri yüzünden dezavantajlı durumda olabileceği fikrine dayanarak toplumun temel yapısının düzenlenmesi gerektiğini teorisinde merkeze almaktadır. Devletin sosyal yardımlarının altında yatan işte bu Rawlsçı anlayıştır. (Güneş, 2017, s.117)

Rawls kariyerini adaletin neliği üzerine düşünmeye yönlendirmiş ve oluşturmuştur. Başlıca eserleri şunlardır: *A Theory Of Justice (Bir Adalet Teorisi)*, *Political Liberalizm (Siyasi Liberalizm)*, *Law of Peoples (Halkların Yasası)*. Çalışmamızın kapsamı itibarıyla ağırlıklı olarak *Bir Adalet Teorisi* temel alınacaktır. Elbette yeri geldiğinde diğer eserlerine de atıflar yapılacaktır.

Rawls hakkaniyet temelinde bir adalet kavramsallaştırması yapmakta, adil bir toplumun inşa sürecini ifade etmektedir. Burada yapmaya çalıştığımız, Rawls'ın adil bir topluma ulaşma sürecinin ve başvurduğu araçların yaratmış olduğu adil olmayan, belli başlı sonuçları göstermektedir. Dezavantajlı gruplar arasında ifade edilen kadınlar, engelliler ve hayvan hakları ile ilgili meseleler de ele alınacak, tartışmaya açılacaktır.

HAKKANİYET OLARAK ADALET'E DAİR

Rawls, *Bir Adalet Teorisi*'nde hakkaniyet esasında adaleti temellendirmekte, "toplumsal kurumların ilk erdemi" (Rawls, 2017, s. 32) şeklinde ifade etmektedir. Burada faydacılık ve sezgiciliğe alternatif olacak, deontolojik bir yaklaşım sunduğu ileri sürülmektedir (Hünler, 1997, s. 21). Adil bir toplumun inşa sürecini sözleşme geleneğinden ve Kant'ın fikirlerinden yararlanarak açıklama çabası içerisindedir: "Her birimizin, diğerinin yüzüne bakmamızı sağlayabilecek şekilde, derin yapısal eşitsizliklerin ahlaki olarak haklı gösterilebileceği bir topluma ulaşma mücadelesi..." (Uygur, 2003, s. 8).

Rawls adil toplumu inşa amacında, sosyal sözleşme geleneğine bağlılığından yararlanmaktadır. Şu şekilde ifade etmektedir:

"Benim amacım, örnekleri Locke'da, Rousseau'da ve Kant'ta bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirmek, benzer nitelikteki bu teorilerin yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmaktır. Bunu yapmak için orijinal sözleşmeyi, herhangi bir kişinin özel bir topluma girmesi veya özel bir hükümet şekli kurması olarak düşünmemek gerekir. Bunun yerine bize rehberlik edecek fikrin, orijinal anlaşmanın toplumun temel yapısı olan adalet ilkelerinin objesi olduğunu düşünmeliyiz. Bu ilkeler, birlikteliklerinin temel şartını kendi menfaatlerinin daha ilerisinde tanımlayan ve henüz eşitliğin başlangıç durumunda olan serbest ve rasyonel kişilerin benimsediği ilkelerdir. Bu noktadan daha ileriye doğru olan bütün anlaşmaları bu ilkeler düzenler, bu bağlamda sosyal iş birliğinin kapsayacağı durumları ve kurulabilecek hükümet şekillerinin çeşitlerini kesin olarak bu ilkeler belirler. Ben, adalet ilkelerinin bu şekilde dikkate alınmasını "hakkaniyet olarak adalet" diye isimlendiriyorum" (Rawls, 2017, s. 39-40).

Sözleşme geleneğine dahil edilmesi ile Rawls'ın teorisinin tüm özellikleriyle bir sözleşmeci olmadığı belirtilmektedir (Hünler, 1997, s. 32). Öncelikle sözleşmenin kullanıldığı yer farklılaşmaktadır. Rawls sözleşme fikrini toplum haline geçişi açıklamak için kullanmaz. O, adalet ilkelerinin seçimi bağlamında sözleşme fikrinden yararlanır. Fakat bütün bunların yanında geleneğin diğer üyeleri gibi varsayıma dayanan bir sözleşmeden ve doğa durumuna benzeyen ancak bilgisizlik peçesi fikrini kullanmasıyla farklılaşan (Uygur, 2014, s. 721) bir başlangıç/ orijinal durumdan da bahsetmektedir. Toplumun adil olabilmesinin adil şartlar altında adalet ilkelerinin seçilmesine bağlı olduğunu düşünür ve bu argümanı temel alarak bilgisizlik peçesinden söz eder. Ona göre güç ve yetenek bakımından insanlar farklılaşmaktadır dolayısıyla doğada bir adaletsizlik söz konusudur. Bilgisizlik peçesi de işte bu noktada işlevini yerine getirecek, adalet ilkelerinin seçiminde doğal avantajların etkisini ortadan kaldıracaktır. Böylesi bir süreç sonucunda Rawls'ın iddia ettiği adaletin iki ilkesine ulaşılabilecek ve bu ilkelerle ciddiyetle önem verdiği temel yapı düzenlenerek adil toplum teşekkül edecektir. Kısaca ifade etmeye çalıştığımız tablo Rawls'ın “bir toplum nasıl adil olabilir?” sorusuna verdiği cevaba ulaşma şeklini göstermektedir. Rawls hedefi doğrultusunda adil bir prosedürden, bununla birlikte belirli gereklilikler ve aşamalardan (tarafların özellikleri, cehalet perdesi vb.) bahsetmektedir. İdeal hedeflerin belirlenmesi ve bunların gerçekleşmesiyle ortaya çıkan bir toplum tasavvur etmektedir.

Amartya Sen, Nobel ödülü almış, refah ve kalkınma üzerine çalışan Hint bir ekonomisttir. Görüşlerini oluştururken Rawls ile ilişki içinde olmuş, onun fikirlerini ileriye götürme hedefindedir. Elbette bu yolda Rawls'a eleştirileri de söz konusudur. Konu itibariyle Sen öncelikle sosyal adalet teorileri hakkındaki bir ayrıma dayanarak Rawls'ı tenkit etmektedir. *The Idea Of Justice* adlı eserinde Sen, adaletle ilgili iki farklı akıl yürütme biçimi olduğundan bahsetmektedir. Buna göre biri düzenleme diğeri ise gerçekleştirme odaklı iki grup bulunmaktadır (Sen, 2009, s. 5). Birinci grup, düzenleme odaklı (*arrangement-focused*) (Sen, 2009, s. 7) olan transandantal kurumsallık (*transcendental institutionalism*) akıl yürütme biçimidir. Sen bu yaklaşıma T. Hobbes, J.J.Rousseau, J. Locke, I. Kant ve J. Rawls'ın temsilcileri olduğu sözleşme geleneğini dahil etmektedir. Transandantal kurumsallık “adalet ve adaletsizliğin göreceli karşılaştırmalarından ziyade, dikkatini mükemmel adalet olarak tanımladığı şeye yoğunlaştırmaktadır” (Sen, 2009, s.7). Dolayısıyla adaletin neyi gerektirdiği, adaletin neliği üzerine öncelik vermektedir. Buradaki tek hedef, “adil olan nedir?” sorusundan hareketle adil kurumların karakterizasyonudur.

İkinci akıl yürütme biçimi ise gerçekleştirme odaklı (*realization-focused*) olan karşılaştırmalı yaklaşımlardır. Adam Smith, Marquis de Condorcet, Jeremy Bentham, Mary Wollstonecraft, Karl Marx, John Stuart Mill gibi isimlerle birlikte

Sen kendisini de bu gruba dahil etmektedir (Sen, 2009, s. 9). Burada kusursuz bir adalet arayışından ziyade “mevcut olan adaletsizliklerin ortadan kaldırması için neler yapılabilir?” tartışma konusu edilmektedir. Dolayısıyla adaletin nasıl gerçekleşeceği üzerine yoğunlaşmakta, var olan toplumlar üzerinden bir karşılaştırma, değerlendirmeyele adaletin gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Anlaşılabacağı gibi transandantal kurumsallık ve karşılaştırmalı adalet teorileri adaletsizliği incelemekte fakat öncelikleri farklılaşmaktadır. Bu da teorilerin adalete dair mülahazalarını oluşturma ve ortaya koymada değişik yolları veya tarzları benimsemelerine yol açmaktadır. İşte Sen de bu farklılaşmaya dayalı olarak Rawls’ın sunmuş olduğu ideal çerçevenin adaletsizlikleri gidermede yetersiz olduğunu savunmaktadır. Zira Rawls ideal çerçeve içinde kalarak ulaşılan ilkeler aracılığıyla kurumları dizayn etmektedir ki Sen böylesi yapıların mevcut olduğu bir toplumda adaletsizliklerin olamayacağını söylemenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Ona göre bu kurumlar gerçekle bağlantı açısından sorunlara neden olacaktır. Adaletin ne olduğu hakkındaki bir tanımlamayla karakterize edilmiş kurumlar düşünüldüğünde bu çerçevenin dışındaki seçeneklerin ele alınması zorlaşmaktadır. Buradan Sen’in kurumlara veya kurallara karşı olduğu anlamını çıkarmamak gerekir. Sen’in eleştirisi Rawls’ın aşkınsal olan kurgusuna dairdir. Önemli olan Sen için önceliğin adaletsizliklere verilmesidir. Başlangıcın adil olana dair inceleme olması ona göre neyin adaletsizlik olarak nitelendirileceğini belirlemektedir. Oysa adalet söz konusu olduğunda nedenlerin çoğulculuğu hesaba katılmalıdır.

Bir toplumun adil olabilmesi Rawls’a göre adil şekilde düzenlenmesine bağlıdır. Bu ise onun temel yapıyı ciddi bir şekilde önemsemesine neden olmaktadır. Çünkü Rawls adaleti “sosyal kurumların birincil erdemi” (Rawls, 2017, s. 32) olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla adalet anlayışının konusu, kurumların yapısı ve bu kurumlara uygulanan ilke, standartlar ve kurallardır” (Uygur, 2014, s. 714). Aynı zamanda temel yapı belirleyici bir role sahiptir. Hak ve özgürlüklerin, statülerin dağıtımını tayin edeceği için kişilerin yaşamlarını etkilemektedir. Örneğin, “ABD’de en düşük gelir dilimine giren bir hanede doğduğunuzda yetişkinliğe ulaşma olasılığınız Norveç ya da Almanya’da aynı gelir dilimine girenlerininkine kıyasla daha düşüktür. Keza Norveç’te doğduysanız ömrünüzün büyük büyük kısmını mutlak yoksulluk içinde sürdürme olasılığınız, biraz daha zengin olan ABD’de doğmuş birine kıyasla...katbekat düşük olacaktır. Bu durum yoksul Norveçlilerin yoksul Amerikalılardan daha çalışkan ya da daha yetenekli olmalarından değil, temel yapının iki ülkede farklı düzenlenmiş olmasından kaynaklanır” (Brighouse, 2022, s. 56). Temel yapıdaki değişiklik bireyin ve toplumun üzerinde bir değişim yaratmaktadır. Öyleyse temel yapı ne anlama gelmekte, neleri içermektedir?

Temel yapıyı Rawls şu şekilde açıklamaktadır:

“Bize göre adaletin birincil konusu toplumun temel yapısıdır. Daha kesin olarak söylemek gerekirse, büyük kurumların temel hakları ve ödevleri dağıtmada ve yine sosyal iş birliğinden doğan avantajların bölünmesinin belirlenmesinde takip ettiği yol adalet üzerine kuruludur. Benim büyük kurumlardan anladığım siyasal anlamda anayasa, ekonomi ilkesi ve sosyal düzenlemelerdir. Bu nedenle düşünce özgürlüğünün, vicdan özgürlüğünün, rekabetçi pazarların, üretimin aracı olarak özel mülkiyetin, tek eşli ailenin hukuken korunması büyük sosyal kurumların somut örnekleridir. Bunları tek bir proje olarak ele aldığımızda insanların haklarını ve ödevlerini tanımlayan, hayata dair beklentilerini etkileyen, ne olmayı beklemeleri, nasıl yapmayı umut etmeleri gerektiğini söyleyen şeyin bu büyük kurumlar olduğunu görürüz. Temel yapı, adaletin asıl konusudur; çünkü onun etkileri çok derindir ve bu yapı başlangıçtan itibaren vardır” (Rawls, 2017, s. 35-36).

Temel yapıya dair Rawls’ın vurgusu düşünürler tarafından önemli görünse de belirsizlik içermektedir. Yukarıda alıntılanıldığı şekilde Rawls temel yapı içinde toplumun çekirdeği olarak gördüğümüz aileden bahsetmektedir. Ancak Rawls’ın zaman zaman bu konuda farklı düşündüğü görülmektedir. Çünkü Rawls, “siyasi ilkeler ailenin iç yaşamına doğrudan uygulanamayacağını” (Rawls, 2020, s. 221) belirtir. Aile; geleceğin yurttaşlarının yetiştirildiği, kalkınmanın sağlanması açısından son derece önemli olan bir yapıdır. Adaletin ilkeleri uygulanmayacaksa o zaman aile içinde yaşanan adaletsizlikler ne olacaktır? Birçok kişi aileyi sevgi, yardımlaşma, fedakârlık vb. içeren bir birlik olarak görmektedir. Fakat aile içinde gelir dağıtımında kadınların emekleri karşılıksız kalmakta, şiddet gibi birçok adaletsizlik, hak ihlalleri yaşanmaktadır. Bu durumda Rawls’ın aile üzerindeki eylemlere dair yaptığı ayrımıyla bireylerin hak ve özgürlüklerinin, onurunun korunması problem haline gelmektedir. Aile içi adaletin sağlanmasında müdahalenin yapılması gerektiğini (Nussbaum, 2000, s. 277) savunan düşünürler tarafından eleştirilmektedir. Rawls’ın fikri bireylerin eşit vatandaşlık statüsünü de ortadan kaldırmaktadır. Kadınların, çocukların aile içindeki hak ihlalleri eşit vatandaşlığı zedelemektedir.

Ek olarak Rawls’ın ifade ettiğinden farklı aile tipleri de bulunmaktadır. Bu durumda Rawls’ın teorisinde, eğer aile temel yapıya dahilse, geniş aile temel yapıda değil midir? Bütün bunlar ışığında aile adaletin ve adil bir toplumun sağlanmasında nerede ve nasıl konumlandırılacağı teoride mühim bir muğlaklık yaratmaktadır.

Temel yapıyı düzenleyecek adalet ilkelerinin seçim sürecini Rawls bir düşünce deneyiyle başlatmaktadır. Sözleşmecî geleneği sürdürmekte ve

varsayımsal, tarihsel gerçekliği olmayan bir başlangıç/orijinal durumdan (*original position*) bahsetmektedir. Bu, Hobbes'un ifade ettiği gibi bir savaş ve ölüm tehlikesinin olduğu bir durum değildir. Hak ve özgürlükler bakımından herhangi bir tehlike bulunmamaktadır. Rawls için başlangıç durumu adalet ilkelerinin taraflarca seçiminde hareket etme alanı yaratması açısından kullanılmaktadır. Fakat transandantal kurumsallık dahilinde yapılan eleştirinin benzeri başlangıç durumu için de söz konusudur. Rawls'da başlangıç durumu hipotetiktir, soyuttur. Dolayısıyla gerçekle bağlantısı olmadığı düşünülerek eleştirilmektedir (Sandel, 2014, s. 49). Kusursuz bir tasarı içinde her şey yerli yerinde gözüke de gerçek yaşamda birçok unsur etkili olmaktadır. Başlangıç durumunun soyut olması ayrıca bu durum içinde yer alan insanların gerçekliğinin sorgulanmasını sağlamaktadır.

Adil bir temel yapının dizaynını sağlayacak olan ilkeler adil koşullar altında seçilmelidir Rawls'ın kurgusunda: “Herkes benzer biçimde konumlandırıldığında hiç kimse kendi lehine olan ilkeleri biçimlendirme gücüne sahip olamaz ve dolayısıyla adalet ilkeleri bir pazarlığın ve adil bir anlaşmanın sonucunda oluşur.” (Rawls, 2017, s. 41). Bu yüzden rasyonel seçiciler olarak taraflar bilgisizlik peçesi altındadır (*veil of ignorance*)[†].

Avantajlı durumda olduğunu bilen birçok insan bu durumdan vazgeçmek isteyecek midir ya da vazgeçmeli midir? Kuşkusuz birçok kişi avantajını daha da arttırmak isteyecektir. Örneğin Rawls'ın dediği gibi “bir insan zengin olduğunu bilirse, o insan, değişik vergilerin zenginlik ölçeğinde hesaplanarak artırılmasına ilişkin ilkeyi rasyonel olarak adil bulmayacaktır. Eğer bu insan fakirse büyük bir ihtimalle bunun aksi olan ilkeyi önerecektir” (Rawls, 2017, s. 47). İçinde bulunulan koşullar, sahip olunan özellikler ve eğilimler bireylerin davranışları üzerinde etkili olacak, adil davranışların yerine getirilmesini engelleyecektir. İşte Rawls adil toplumun gereklilikleri, yani genel ve tarafsız ilkelerin seçimi için bilgisizlik peçesini kullanmaktadır. Peçe Rawls'da hem adalet ilkelerini seçerken tarafların birbirleri üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırmayı ve doğadan gelen avantajların, üstünlüklerin, çıkarın etkisini önlemeyi hem de eşit muameleyi ve tarafsızlığı sağlamanın bir vasıtası durumundadır. İnsanlar kendi çıkarlarını gözeticeğinden kendilerine avantaj sağlayan durumların gerçekleşmesini isteyecektir. Ancak farklılaşan çıkarlar peçenin altında görünmez olduğu için adalet ilkelerine dair uzlaşma tarafların aynı yönde tercihlerini kullanmasına yol açmaktadır. Bu şekilde mutabakata varmanın ilk adımları güvence altına alınmaktadır (Sandel, 2014, s. 46). Ve de bilgisizlik peçesi onun “eşit ahlaki vatandaş fikrini biçimlendirmesi açısından önemini korumaktadır” (Brighouse, 2022, s. 61).

[†] Çevirilerde farklı şekilde isimlendirilmektedir: cehalet perdesi (Arnhart, 2013, s. 309), bilmezlik perdesi (Uygur, 2014, s. 722), bilgisizlik perdesi (Brighouse, 2022, s. 60)...

Rawls'ın peçesi tarafları bilgi açısından sınırlandırmaktadır: "... hiç kimsenin o kişinin toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü bilmemesi ve yine o kişinin kendisinin de doğal şeylerin dağıtılmasındaki kendi şansını bilmemesi vardır. Dahası ben bu durumda olan tarafların kendi iyi anlayışları ile özel psikolojik eğilimlerini de bilmediklerini varsaymaktayım" (Rawls, 2017, s. 41; 1980, s. 522-523). Taraflar hem kendileri hem de diğerleri hakkında birtakım bilgilere sahip değildir. *Siyasi Liberalizm* adlı eserinde paranteze alınan bilgiler arasında cinsiyet, ırk, statü, kast, iyi anlayışları... (Rawls, 2019, s. 69) bulunmaktadır. Bu durumda adil topluma ulaşma sürecinde taraflar cinsiyet hakkında bilgi sahibi değillerse toplumsal cinsiyet ve onunla bağlantılı sorunların farkında olamayacaktır. Ancak toplumsal cinsiyet ve rolleri kişilerin hayatında oldukça belirleyicidir. Örneğin, eğitim söz konusu olduğunda kız çocuklarının okuması engellenmektedir; işe alım süreçlerinde ve ücretlendirmede cinsiyet ayrımcılığı yapılmaktadır. Bu durumun daha iyi anlaşılması adına şu karikatürü ifade etmek gerekir: Yargıçlar şişmiş karınlarını görünce birbirlerine hayretle bakmaktadır. Aralarında şöyle bir konuşma geçer: "Belki de bu kararı yeniden gözden geçiresek daha iyi olur" (Okin, 1987, s. 65). Peçe altında oldukları düşünüldüğünde üç yargıcın da cinsiyetleri hakkında bilgileri yoktur. Dolayısıyla karar verirken hamile olup olmadıklarını hesaba katmamışlardır. Bunun gibi yargıçların engelli veya yaşlı olmaları seçenekler dahilindedir. Çeşitli ihtimaller peçenin kullanılmasıyla görmezden gelinecektir. Rawls peçe ile tarafları etkileyecek, kayırmaya sebep olacak bilgiler olmadan toplumun kurulabileceğini düşünür. Yani taraflar akıllarını kullanarak sıfırdan bir toplum kurabileceklerdir (Yayla, 2013, s. 99). Adalet ilkelerinin seçiminde bireylerin kendilerini bir diğerinin yerine koyarak, peçe kalktığında dezavantajlı konumda olabilecekmiş gibi, hareket etmelerini beklemektedir. Bilgisizlik peçesinin mağdur olabileceğimiz durumların neler olduğunun anlaşılmasını sağladığı ileri sürülmektedir, dolayısıyla bireylerin öyle bir durumda olmadıkları halde olsalardı neler düşünecekleri, hissedecekleri konusunda deneyim sahibi olabilecekleri bir vasıta şeklinde değerlendirilebilmektedir (Uygur, 2014, s. 729). Fakat nasıl olacak da peçeyle sınırlandırılan bilgiler olmadan bu olasılıkları düşünebileceklerdir? Eğer kadın, engelli veya yaşlı olmak dezavantajlı olmak ise taraflar bu gruptakilerin dezavantajlı olduğunu nereden bilecektir? Biliyorlarsa peçenin sınırlandırmaları sorgulanabilir duruma gelmektedir. Aynı şekilde cinsiyet gibi askıya alınmış bilgiler varsa ve kurumlar bu bireylerin seçimleri sonucu ulaşılan ilkelerle düzenlenecekse Rawls'ın kişisi soyut, sanal, tarihsel bir gerçekliği olmayan, deneyimsiz durumdadır. Ailemiz, bulunduğumuz ve yaşadığımız çevre, burada edindiğimiz konum vb. kimliğimizi oluşturmakta, amaçlarımızı belirlemektedir (McIntyre, 2001, s. 60). Rawls peçeyle tarafsızlığı sağlayacağını düşünüp bütün bu unsurlardan soyutlayarak bireyi benliğinden sıyırmaktadır. Rawls'ın özünden

koparılmış bireyi, bir kaza sonucu ıssız adaya düşen birbirini tanımayan insanlar gibidir (McIntyre, 2001, s. 368).

Rawls'ın anlayışında adalet ilkelerini seçecek taraflar birtakım niteliklere sahiptir. Ancak bu özellikleri taşıyanlar, adalet ilkelerini seçecek; ancak onlar adalet çemberine dahil edilecek ve muamele göreceklerdir. Rawls'ın sunduğu kişi idesine uyanlar için adil bir dünya istemi söz konusu olacaktır. Peki bu grubu tanımlayan özellikler nelerdir?

Ortak yaşamı düzenleyecek ve ilkeleri belirleyecekler yani adaletin öznesi olan taraflar; sosyal iş birliğine katılabilen, adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip, otonom, rasyonel, makul, eşit ve özgür kişilerdir. Adalet ilkelerini seçme ve rıza göstermek bakımından özerklerdir. Rasyonel seçicidirler. Birbirleri üzerinde tahakküm kurmamalarını sağlayan kabaca eşitliğe sahiptirler. Zira karşılıklı yarar temelli bir sözleşme yapılacaksa anlaşma yalnızca kabaca eşitliğin olduğu taraflar arasında bir anlam ifade edecektir. Fakat bu dünyada insanlar tek başına yaşamamaktadır. Birçok canlıyla dünyayı paylaşmaktadır. Daha iyi ve adil bir dünyada yaşama isteğinin, sadece insanların odak noktası olduğunda gerçekleşmesinin pek mümkün olmadığı düşünülmektedir. Hayvanların hakları, ahlaki statüleri, insanların onlara karşı görevleri sıklıkla tartışılmaktadır. Bazı düşünürler için hayvanlarla insanlar arasındaki ilişki sadece etik bir mesele değildir (Nussbaum, 2007, s. 2), adalet alanı içerisinde değerlendirilmeli; hayvanlar adaletin konusu içinde muamele görmelidir. Ancak Rawls'ın kabaca eşitlik vurgusu hayvanlar söz konusu olduğunda sorunlara neden olmaktadır. Çünkü insanlar ve hayvanlar kaynaklar ve güç açısından karşılaştırıldığında eşit değildir. Karşılıklı yararın sağlanması düşünüldüğünde hayvanlar ve maruz kaldıkları olumsuz durumlar hak ve adalet bağlamında işlem göremeyecektir.

Aynı zamanda engelli insanlar açısından da kabaca eşitlik özelliği problemlidir. Çünkü "normal" kabul edilen insanların sahip olduğu güç ve özelliklerden yoksun olan bireyler Rawls'ın tanımı dışında kalmaktadır. Engellilik çoğu zaman insan yaşamından bağımsız bir olgu olarak düşünülmektedir. Halbuki insanlar geçici veya kalıcı bir biçimde engele sahip olabilir ya da fonksiyon kayıpları yaşayabilir. Kaza, felç, kalıtsal hastalıklar vb. ihtiyaçların farklılaşmasına ve dolayısıyla simetrik olmayan bağımlılık durumlarının ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. "Normal" şeklinde sınıflandırılan insanlar bile zaman zaman bağımlı bir ilişki yaşayabilmektedir. "Normaller" arasında da "normal" olan farklılıklar insanların ayrışmasını, engelli olarak değerlendirilmesini sağlayabilecektir (Nussbaum, 2007, s. 104-105). O halde "normal" bir insanın yaşamı her zaman "normal" olan bir çizgide ilerlememektedir. Örneğin, akıllılık insanın gelişim sürecinde hep aynı kalan bir nitelik değildir. Bütün bunlar ışığında engelliliği insan olmaktan ayrı düşünmek mümkün görünmemektedir.

Karşılıklı yarar ve iş birliği çerçevesinde engelli bireylerin ve hayvanların toplumsala katkı sağlamadaki asimetrikliği ayrımcılığı, dışlamayı doğuracaktır. İş birliği sayesinde elde edilecek daha fazla kazanç beklentisini sağlayabilecek insanlarla bir arada olma isteği ortaya çıkacaktır. Engelli bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesi, diğer sorunlarının ortadan kaldırılmasının yarattığı maliyet ile arzulanan katkı dengeli görülmeyecektir. Bu bağlamda daha az katkı sağlayan bir kişiyi dahil etmek teoriye aykırı düşmektedir.

Dünya üzerinde milyarlar ifade edilen sayıda insan ve her birinin kendine özgü özellikleri, ihtiyaçları vardır. Kuşkusuz farklılıklar insanların tercihlerini, isteklerini, kaynakları kullanım biçimlerini etkileyecektir. Kaynağa sahiplik ve kaynakları işleve dönüştürme konusu ön plana çıkacaktır. Şayet hamile bir kadın ile hamile olmayan bir kadının beslenmesi, yürüme engeli olan bir kişi ile bu engele sahip olmayan bir kişinin hareketliliği aynı olmayacaktır (Nussbaum, 2003, s. 35). Hareketlilik için engelli ve engeli olmayan iki kişiye birer bisiklet sağlanması sorunu çözemeyecektir. Eşit kaynak tahsisi insanların gereksinimlerini ortadan kaldırmayacaktır. Çünkü Amartya Sen'in çevirim faktörleri (*conversion factor*)[‡] dediği unsurlar, kaynakların istenilen işlevi gerçekleştirip gerçekleştirilememesinde belirleyicidir. Bu bağlamda Sen, kaynak (*resourcist*) temelli yaklaşımları eleştirmekte, dağıtımda etkili olan kişisel nitelikleri hesaba katmadığı için adaletsizlik ve eşitsizlikler doğurduğunu ifade etmektedir. Bu minvalde Rawls'ın görüşlerini kaynak temelli yaklaşımlar içinde değerlendirmekte, konuyla ilgili getirmiş olduğu eleştirileri ona da yönlendirmektedir.

Sen'e göre "adalet herkes tarafından belirli bir eşitlik olarak kabul edilmekte" (Callinicos, 2000, s. 142) dolayısıyla sorulması gereken soru "Neyin eşitliği?" olmalıdır. Bu sorunun cevabı Rawls'da "birincil iyiler/değerler"dir (*primary goods*). Birincil iyiler/değerler; "vatandaşların iki ahlaki gücünü yeterli ölçüde geliştirebilmeleri ve tam icra edebilmeleri için, ayrıca muayyen iyi anlayışlarının peşinden gidebilmeleri için gerekli olan çeşitli toplumsal koşullar ve çok yönlü araçlardır...Sadece insan olarak değil, toplumun tam iş birliği yapan üyesi olan bir vatandaş olarak siyasal kişi anlayışına dayanan kişinin ihtiyaç duyduğu ve gereksindiği şeylerdir" (Rawls, 2020, s. 89). Bunları iki grupta ele alır: Sosyal birincil değerler; temel hak ve özgürlükler, fırsatlar, gelir ve servet, kendine saygının/özsaygının toplumsal dayanaklarıdır (Rawls, 2017, s. 92,120; 2003, s. 29-30). Doğal birincil değerler ise zekâ, hayal etme, yaratıcılık, sağlık vb. (Rawls, 2017, s. 92). Rawls, adil dağıtım konusunda sadece sosyal birincil değerleri gözetir. Dezavantajlılık bu çerçevede tanımlanır. Doğal birincil değerlerin bu minvalde

[‡] Amartya Sen, çevirim faktörlerini fiziksel ve sosyal olan beş gruba ayırmaktadır: kişisel ayrıksılıklar, çevresel çeşitlilikler, sosyal ortamdaki değişimler, ilişki perspektiflerindeki farklılıklar ve aile içindeki paylaşım. (Sen, 2004, s.99-100)

konuya dahil edilmemesi yaşlıların, engele sahip olan bireylerin avantajlı kümesinde görülmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla Sen'in çevirim faktörleri arasında saydığı unsurlar Rawls tarafından görmezden gelinmekte, kaynakların işleve dönüştürülmesindeki farklılıklar hesaba katılmamaktadır. Bu ise adaleti sağlamaktan çok adaletsizlikleri daha da pekiştirmeye neden olmaktadır. Sen için bu "kısmen kör bir ahlakın ortaya çıkmasına sebep olmuştur" (Sen, 1979, s. 216). Bireylerin "yaşamlarının ayrıklığı, kişisel farklılıklar ve çeşitlilik göz ardı edilmektedir" (Sen, 1979, s. 215). Kız çocuklarının okutulmaması gerektiğini düşünen bir ortamda yaşayan çocuğun kaynaklara ulaşması, bunları işleve dönüştürmesi diğerlerine göre daha zor olacaktır. Öyleyse birincil değerlere dair ihtiyaç da kişilere göre değişiklik gösterecektir.

Birincil değerler, Rawls'ın birtakım özellikler atfettiği vatandaşlarının gerçekleştirmek istedikleri ideal veya amaçlar için gerekli gördüğü unsurlardır. Bu özellikler Kantçı özne fikrinden, sözleşmecî anlayıştan yararlanarak ortaya koyduğu görüşlerdir ki engelli bireyler açısından ciddi problemler yaratmaktadır. "Normal" kategorisi ile Rawls, çizginin üstünde ve altında kalanlar olarak bir ayırım yapmaktadır (Nussbaum, 2007, s. 125). Bu ayırım, onur ve değer açısından engelli bireylere karşı olumsuz tavır ve davranışlara yol açabilecek türdendir. Kamusal alanda engellilere yer verilmeyerek görünmez olmaları sağlanacaktır. Halbuki liberalizmin savunduğu üzere insan olmak bakımından bütün insanlar eşit değere ve onura sahiptir, saygıya layıktır (Yayla, 2013, s. 102). Bu bakış açısıyla kamusal alanda da muamele görmeleri gerekmektedir. Ortak insani öze sahip olduğu hareket noktası alındığında engel durumu, cinsiyet, ırk, ten rengi gibi arızı nitelikler birlikte yaşam için önemsiz hale gelecektir.

Rawls'ın ise teoride aksi yönde hareket ettiği görülmektedir. Şöyle der:

"Amacımız, vatandaşların kendilerini belirli bir şekilde tasavvur ettikleri demokratik bir toplum için en uygun adalet anlayışını bulmaktır. O halde şunu ekleyim; tüm vatandaşlar tam bir yaşamları boyunca toplumun tam iş birliği yapan üyeleridir. Bu herkesin toplumda normal bir rol oynamak için yeterli zihinsel güçlere sahip olduğu ve hiç kimsenin özellikle örneğin olağandışı ve maliyetli tıbbi gereksinimleri yerine getirilmesi zor olan olağandışı ihtiyaçlardan mustarip olmadığı anlamına gelir. Tabii ki bu tür gereksinimleri olanlar için bakım acil bir pratik problemdir. Ama bu başlangıç aşamasında sosyal adaletin temel sorunu, toplumun tam ve aktif, ahlaki olarak vicdanlı katılımcıları ve dolaylı veya doğrudan tam bir yaşam boyunca birbirleriyle ilişkilendirilmiş olanlar arasında ortaya çıkar (Rawls, 1980, s. 545-546)."

Bu hatta ilerlersek "normal" olarak nitelenen taraflar, herkesin uymaya rıza gösterdikleri adalet ilkelerini seçecektir. "Normal"lerin, engellilerin sorunlarına ve

durumuna dair farkındalıkları kuşkusuz ilkelerin seçiminde etkili olacaktır. “Her zihin öteki zihinler için belirsizdir” (Sen, 2004, s. 95) ifadesinden yola çıkıldığında dezavantajlı grupların veya bireylerin adına bu durumları tasavvur edemeyecek olanların seçim yapması sorgulanabilir bir vaziyet doğuracaktır.

Toplum incelendiğinde her bir üyesinin iş birliğine katılabildiğini söylemek de mümkün değildir. Yukarıda bahsedildiği gibi “normal” kategorisi dışında kalan birçok birey ve hayvan vardır. Bebekler, çocuklar, bağımlılıkları olan kişiler, yaşlılar bulunmaktadır. Bebeklik ve çocukluk evrelerinde insanlar için iş birliğine katılabilme özelliği geçerli olamayacaktır. Bebekler anneye bağımlı bir ilişki içindedir. Fakat bebeklerin, o anki durumları itibarıyla iş birliğine katılamasalar da yetişkinlikte bu koşulu yerine getirebilme potansiyeline sahip olduğu ileri sürülebilir. Yalnız bu potansiyeli gerçekleştirme olasılığı da net değildir. Dolayısıyla iş birliğine katılabilme özelliğinin kesin bir şart olarak toplumdaki herkes için geçerli olmadığı ortadadır. Bütün bunlara ek olarak hayvanlar da iş birliğine katılabilme potansiyeline sahip olmak bakımından konuya dahil olabilmektedir. Bazı türlerle ilgili örnekler hayvanların iş birliği içinde olabildiklerini gösteren niteliktedir.[§]

İş birliği fikri burada karşılıklı avantaj temelinde ele alınmaktadır. Fakat iş birliğinin içeriği sadece bununla sınırlı değildir. Sevgi, şefkat, yardımseverlik, adalet, dostluk gibi birçok unsuru da barındırmaktadır. Rawls’ınki gibi bir bakış açısı merkeze karşılıklı/ortak yarar/avantajı ele aldığından özgeci bağları, diğerkamılığı arka plana ittiği ifade edilmektedir (Nussbaum, 2018, s. 114). İnsan sadece çıkar odaklı olmayıp aileye, dostluğa, ilkelere, hukuka karşı bağları olan, merhamet, saygı, şefkat gibi duygular besleyen ve bunlara göre davranabilen karmaşık bir canlıdır. Bir diğeriyle ilişki içinde olup bundan memnun olan toplumsal bir varlıktır. Buna göre başkalarıyla birlikte yaşama arzusu, “zoon politikon” olmasına dayalıdır. Karşılıklı avantaj temelli iş birliği varsayımının tek başına insan davranışlarını nitelirmede yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir.

Rawls, tarafları adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip olma özellikleriyle de tarif eder. Bu iki güç diğer iki nitelikle bağlantılıdır: makul ve rasyonel olma. Makul olma adalet ilkelerini anlayabilme, yerine getirebilme ve bu yönde eyleyebilme kapasitesini” (Rawls, 1980, s. 525) ifade eden adalet duygusuyla; rasyonel olma ise “bir iyi anlayışı oluşturabilme, onu değiştirebilme ve rasyonel olarak takip edebilme kapasitesi” (Rawls, 1980, s. 525) anlamına gelen iyi anlayışına sahip olma ile ilgilidir. Bu kapasite sayesinde insan ahlaki değerlendirmenin konusu olabilmektedir. Rawls için adalet duygusuna ve iyi anlayışına sahip olma kapasitesi ayrıca faydacılığa dair eleştirisinde rol

[§] Bkn. Waal, F. D. (2006). *Our Inner Ape*. New York: Riverhead Books.

oynamaktadır. Çünkü ona göre faydacılık toplam/ortak yararı gözetmediği için bireyin dokunulmazlığını ortadan kaldırdığı gibi onları eşit ve özgür özneler olarak değerlendirmemekte, sözü edilen kapasitelerine saygı duymamaktadır. Faydanın odak olduğu yerde adaletin güvence altına alınması zorlaşmakta, bireysel hakların değeri göz ardı edilmektedir (Sandel, 2014, s. 23).

Rasyonel olma, bu özellikler arasında Rawls'ın eleştirilere maruz kalmasını sağlayan zayıf noktalarından biridir. Rasyonel olma; onur, değer ve saygı bağlantısı engelli bireylerin ve hayvanların durumu ile ilgili birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu zorluğun kökeninde Kant'ın amaç olarak insan fikri yatmaktadır. Kant'a göre "... insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için genel rastgele kullanılacak bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır ve gerek kendine gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelik bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir..." (Kant, 2002, s. 46). Öyleyse rasyonel olma, amaç ve şey olmayı belirleyen özelliktir. Buna göre bir değerlendirme yapılmaktadır. Rasyonellik üzerinden yapılan bir vatandaşlık tanımı insanlar arasında bir ayırım yapmakta, bu özelliğe sahip olmayanlar değer ve nitelik açısından birbirine denk vatandaşlar olarak görülmemektedir. İnsan, Kant'ın amaçlar krallığının bir üyesi olarak saygıyı hak etmekte, onura sahip varlık durumundadır. Fakat hayvan olmak, "kendisinde bir amaç olmamakta dolayısıyla görece bir değeri vardır" (Nussbaum, 2007, s. 131). O halde buradan hareketle rasyonel özne fikri savunulduğunda hayvanlar teorisinde kalacak, onlara dair sorunlar adalet kavramı içerisinde değerlendirilemeyecektir. Aynı şey bu manada engelli bireyler için de geçerli hale gelmektedir.

Hayvan, bitki değil de insan olmak kişilerin seçimi sonucunda olan bir şey değildir. İnsan olmaya karar vermediğimiz gibi insan olarak doğma konusunda da kişiye sorumluluk yüklenemez (Arnhart, 2013, s. 315). Bu, doğal piyangoğun bir eseridir. Rasyonel olma da insanın irade göstermesiyle edindiği bir özellik değildir. Rawls doğanın keyfiliğinden kaynaklı olan adaletsizlikleri gidermeye çalışmaktadır. Daha sonra bahsedeceğimiz üzere adaletin ilkeleri bu çabayı içermektedir. O zaman rasyonel olma eğer bu keyfiliğin sonucunda edinilen bir nitelikse Rawls'ın sağlamaya çalıştığı adalet keyfi olan bir özellik olarak bağlantılı şekilde ifade edilmektedir. Aksine Rawls adaleti bu gibi hak edilmemiş özellikler üzerinden kurmamak için uğraşır. Yine de rasyonel olma, onun bu çabasında tutarlılığını sorgulatır niteliktedir.

Görülmektedir ki Rawls'ın inşa sürecinde tanımı verilen bireylerin yaşayabileceği, seçim yapabileceği ortadadır. Engelli ve yaşlı bireyler, dezavantajlı konumdaki kadınlar, çocukların yaşadıkları problemler hesaba katılmamaktadır, toplumsal iş birliğine katılamamakta, kamusal alandan dışlanmaktadır. Ortaya koyduğu kişi idesi dışındakiler ikincil duruma gelmektedir. Bu ise ayrımcılık ve

dışlanmayı ortaya çıkaracağından insanların birbirleriyle ilişkilerinde hiyerarşik bir bakış açısını yaratacaktır. Hayvanlarla ilgili sorunları da adaletin konusu içinde görmemektedir. Zira Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde hayvanlarla ilgili şunları ifade etmektedir:

“... Adalet kavramı ahlaki bir görüşün yalnızca bir parçasıdır. Adaletin görevlerini yerine getirmek için bir adalet duygusu kapasitesinin gerekli olduğunu iddia etmezken bu kapasiteden yoksun yaratıklara zaten katı bir adalet sağlamamız gerekmiyor gibi görünüyor. Ama onlarla ilgili ne de doğa düzeniyle ilişkimizde hiçbir şekilde gerekliliklerin olmadığı anlamına gelmez. Hayvanlara karşı zalim olmak kesinlikle yanlıştır ve bütün bir türün yok edilmesi büyük bir kötülüktür. Hayvanların durumlarında onların yaşam biçimlerine ve haz ve acı duygularına dair kapasiteleri açıkça şefkat/merhamet ve insanlık görevlerini dayatır. Bu kabul edilen inançları açıklamaya çalışmayacağım. Onlar adalet teorisinin kapsamı dışındadır ve sözleşme doktrinini doğal bir şekilde onları içine almak için genişletmek mümkün görünmemektedir...” (Rawls, 2017, s. 542).

Rawls’a göre bir teori ilk olarak normal durumlara çözüm getirebiliyorsa daha sonraki zor ve kompleks sorunlara yanıt verebilecek durumda olacaktır (Rawls, 2017, s.546). Anlaşılacağı gibi kendisi de ortaya koyduğu kişi idesi ile aslında birbirine benzeyen, normal kabul edilen bireylerden hareket etmektedir. Farklılığın ve çeşitliliğin yaratacağı problemleri sonraya bırakmaktadır. Görüşlerinin kapsayıcılığı bu anlamda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca teorisinin yapısı dolayısıyla yani önceliği adaletin gerektirdikleri üzerine vermesi onun adaletsizlikleri gözden kaçırmasına neden olmaktadır. Rawls ortaya koyduğu adalet anlayışının üstesinden gelmeye çalıştığı dört sorundan (hayvanların, engellilerin durumu, uluslararası adalet ve gelecek nesillerle ilgili konular) (Nussbaum, 2007, s. 23) bahseder. Uluslararası adalet ve gelecek nesiller ile ilgili problemleri daha sonraki eserlerinde gidermeye çalışır. Ancak diğer iki mesele ortada kalmakta, yaptığı açıklamalar yetersiz bulunmaktadır.

Rawls, orijinal konumdaki taraflardan önlerindeki seçeneklerden (hakkaniyet olarak adalet, utilitarian, karma, sezgici, egoist adalet anlayışları) en makul olanı seçmelerini bekler. Bu beklentinin altında yatan soru şudur: “Toplum, özgür ve eşit olduğu kabul edilen vatandaşlar arasındaki hakkaniyetli bir iş birliği sistemi olarak düşünüldüğünde, temel haklar ve özgürlükleri belirlemek ve vatandaşların bütün bir ömür boyu beklentilerindeki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri düzene koymak için hangi adalet ilkeleri en uygundur?” (Rawls, 2020, s. 70). Bilgisizlik peçesi altında ne durumda olduğumuzu bilmeden sanki peçe kalktığında dezavantajlıymışız gibi düşünmemizi ister. Alternatifler arasından maksimumun kuralına (*maksimum minimorum*) (Rawls, 2017, s. 180) göre seçim

yapmaya yönlendirilmişlerdir. Anlaşmaya varırken ortada olan belirsizlik halindeki riskten kaçınma seviyesini bu şekilde ifade etmektedir (Brighouse, 2014, s. 59; 2022, s. 62-63). Yalnız insanların içinde buldukları durumlarda her zaman maksimin kuralına göre hareket edecekleri net değildir. Çünkü riskten kaçınma düzeyi farklılaşabilir (Brighouse, 2014, s. 59; 2022, s. 63). Fakat taraflar hakkaniyet olarak adalet anlayışını seçmektedir. Rawls temkinli, güvenli yollarda hareket eden bir profil ortaya koymaktadır. Ona göre bu şekilde seçilen adalet ilkeleri gelişigüzel seçilmemiş olacaktır. Tarafların rasyonel seçimlerinin sonucunda adaletin iki ilkesine ulaşılabilecektir. Rawls tarafların adalet ilkelerinin seçimini “birbirlerine duydukları saygıyı ifade etme arzusuyla” (Arnhart, 2013, s. 310) açıklar. Burada o, tarafların Kant’ın amaç olarak insan anlayışından hareket ederek kimseyi araçsallaştırmadan davranmayı istediklerini belirtir. Yani kimse başkasının çıkarı uğruna kendisinininkini gözden çıkarması için zor kullanmayacak şekilde muamele edilmeli (Arnhart, 2013, s. 310). Gerçekten insan doğası Rawls’ın belirttiği gibi iyi yönde isteklerle mi hareket etmektedir? Elbette insan salt kötü veya iyi değildir. Ama tasarıda bunu kabul edebilmek bile reelde insanların birçoğundan böyle bir muhakemeyi bekleyip beklememek tartışmalıdır.

Adaletin ilkeleri, *Political Liberalism* adlı eserinde son olarak şu şekilde ifade edilmiştir:

“a. Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır; bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır.

b. Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır” (Rawls, 2019, s.51).

Adaletin ilk ilkesiyle Rawls bireylerin eşit temel haklara sahipliğini onaylar. Toplanma ve ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, oy kullanma hakkı, vicdan ve düşünce özgürlüğü gibi (Rawls, 2003, s. 29) temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesiyle alakalıdır. Toplumun sosyo-politik yapısıyla ilgili olan ilkedir (Hünler, 1997, s. 56). İkinci ilke, adil fırsat eşitliği ve farklılık ilkesinden oluşmaktadır. Buna göre görev ve mevkiler cinsiyet, ırk, sınıf gibi unsurlar dikkate alınmadan, yetenek açısından benzer kişilere açık olacak; kişilerin kaderin rastlantısallığıyla sahip olduğu yeteneklerden kazandıkları dezavantajlarının yararını sağlaması şartıyla onaylanacaktır. Yani ilkeler, “hangi malların dağıtılması gerektiği, bu malların hangi ihtiyaçları tatmin ettiği, neden ihtiyaçlara katkıdan daha fazla ayrıcalık tanındığı ve dağıtımın özgürlüğe karşı nasıl dengelenmesi

gerektiği” (Fleischacker, 2013, s. 216) sorularına cevaplar sunmaktadır. Rawls’ın adil dağıtıma dair bu girişimi, “dağıtıcı adaletin ilk olarak kesin bir tanımın verilmesi” (Fleischacker, 2013, s. 216) şeklinde yorumlanmıştır.

İlkelerin bu şekilde sıralanmasının bir anlamı vardır: “Özgürlüğün öncüllüğüyle ben, birinci eşit özgürlük ilkesinin ikinci adalet ilkesinin üzerindeki önceliğini kastetmekteyim. İki ilke de sözlüksel sıradadır ve bu sebepten dolayı özgürlükle ilgili istekler daha önce yerine getirilmelidir. Bu yerine getirilmediği sürece diğer hiçbir ilke devreye giremez” (Rawls, 2017, s. 273). Bu şekilde özgürlük maddi kazançların karşısında feda edilemeyecek, sadece özgürlük söz konusu olduğunda kısıtlanabilecektir. Özgürlük diğer değerlerden öne çıkarılmaktadır. Özgürlüğün önceliğini savunması da onun liberal geleneği sürdürdüğünün bir göstergesidir (Gray, 2003, s. 68). Ancak Rawls’ın özgürlüğe verdiği önceliğin devam ettirilebilir olmadığı ifade edilmektedir. Zira onun savunduğu çerçevede hareket edildiğinde iyi anlayışlarının konuya dahil olamayacaktır. Kişinin özgürlüğe dair anlayışı, iyi anlayışından bağımsız değildir. Özgürlüğün değerine dair yargılar farklılaşmaktadır. En büyük özgürlüğün neliği hakkındaki ayrışma özgürlüğün önceliğinin sürdürülemeyeceğini düşündürmektedir (Gray, 2003, s. 68,69). Aynı zamanda ilkeler arasındaki bu lexical düzende ortaya çıkan özgürlüğün önceliği birincil değerler açıklamasıyla tutarsızlık yaratmaktadır. Özsaygıyı Rawls, sosyal birincil değerler içinde daha yüksek derecede önemli olarak görür. Özsaygıya sahip olma yolunda temel hak ve özgürlükler, fırsatlar yardımcı konumundadır. Özgürlüğün önceliği özsaygı söz konusu olduğunda görmezden gelinmektedir.

Herkes eşit yeteneklerle doğmamıştır:

“...Doğal dağılım ne adil ne de gayri adildir. Kişilerin toplumda bazı pozisyonlarda doğmaları da gayri adil değildir. Bunlar sadece doğal olgulardır. Adil veya gayri adil olsun kurumların bu olgularla meşgul olmaları gerekir...İki ilke talihin keyfiliğiyle karşılaşmanın adil yoludur ve diğer yolların kusurlu olduğu hususu kuşkusuz ise, bu ilkeleri tatmin eden kurumlar adildir” (Rawls, 2017, s. 129).

Rawls bu hak edilmemiş eşitsizliği ortaya koyduğu ilkelerle gidermeyi denemiştir. Kurumların bu rastlantıyla kurdukları ilişki ile bahsedilen eşitsizliklerin ortadan kaldırılması düşünülmektedir (Uygur, 2014, s. 715). Adaletin ikinci ilkesi olan fark ilkesi ile Rawls eşitsizliklerin meşruluğunu avantajlıların kazancını dezavantajlıyla ilişkisi açısından ortaya koymaya çalışır. Fark ilkesi, kaderin rastlantısallığının sonucu olan yeteneklerin kazançlarının dağıtımda ortak değer olarak görüldüğünü, toplumun yeniden dağıtmaya hakkı olduğunu ifade etmektedir (Rawls, 2017, s. 128-129). Talihin keyfiliğinin neticesi olan donanım/ yeteneklerden elde edilen kazançların bölüşülmesini istemektedir. Dolayısıyla kişi,

kazanç elde etmesini sağlayan doğal yeteneklerin sahibi şeklinde ifade edilemeyecektir. Doğal yeteneklerin koruyucusu, gözeteni yahut bunların bulunduğu, kendisinde toplandığı bir yer olarak görülmektedir (Sandel, 2014, s. 95). Bu yüzden insan bir depo konumundadır ki Rawls, kişilerin depodaki yeteneklerin sağladığı kazançlar üzerinde özel bir talepte bulunmalarının söz konusu olmadığını belirtir. Fark ilkesinin kabulü kazançların ortak servet olarak bölüşüleceği üzerinde uzlaşıldığı anlamına gelir. O halde kişiler arasında yeteneklerin dağılımı konusunda hayıflanmalar ortadan kalkacaktır. Yetenekler ve genetik arasındaki bağlantı önemli olmaktan çıkacaktır (Sandel, 2014, s. 99).

Keyfilik üzerinden Rawls kişilerin üstünlüklerinin sahibi olmadığını söyler fakat neden bunlar ortak servet olarak görülmelidir? Bu açıdan yetenekler ile kişiler arasındaki bağlantı ne kadar keyfilik barındırıyorsa Rawls'ın yetenekler ile ortak servet fikri arasındaki ilişkisi de o kadar keyfi görünmektedir. Eğer kişi yeteneklerin sahibi değil de yeteneklerin barındığı bir depo durumunda olduğu iddiası temel alınacaksa bunların toplumun yetki alanına girdiği neye dayanarak iddia edilecektir (Sandel, 2014, s. 124-125)? Öyleyse kişiye ait olmadığı ileri sürülen yetenekler toplumun sahipliğine nasıl girmektedir? Nozick'in bu sorulara bir cevabı vardır: Yetenekler ve onlardan elde edilen kazançlar gökyüzünden düşen bir kutsal yemek durumunda olsaydı farklılık ilkesi üzerinde uzlaşım sağlanabilecektir (Nozick, 2006, s. 259).

Fark ilkesinin belirttiği durumun dezavantajlıların negatif duygulara kapılmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Bu ise dezavantajlıların özsaygılarını kaybetmelerini sağlayacak (Arnhart, 2013, s. 311), kendilik algılarında sorunlar ortaya çıkaracaktır. Dezavantajlı kişi; yoksul, başkalarına gereksinim duyan şeklinde kendini etiketleyecek, avantajlıya karşı da kıskançlık gibi duygular besleyebilecektir (Arnhart, 2013, s. 311). Aslına bakılırsa konunun diğer muhatabı olan avantajlı da bu şekilde kendini düşünülebilir. Çünkü fark ilkesiyle avantajlı, dezavantajlı için bir araç olarak görülmektedir. Araçsallaştırmanın kişilerin kendilik algılarında olumsuzluklara sebep olabileceği ileri sürülmektedir. Rawls daha önce ifade edildiği gibi Kant'ın amaç olarak insan fikrinden yararlanmıştır. Yalnız fark ilkesi açısından avantajlının araçsallaştırıldığı kabul edilirse amaç olarak insan anlayışıyla da bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Avantajlı ve dezavantajlı bireylerin eşit değeri hususu tartışmalı hale gelmektedir.

Avantajlının kazancı ancak ve ancak dezavantajlıya yararı açısından, koşullu bir onay ile kabul edilmektedir (Uygur, 2014, s. 730). Rawls'a göre avantajlı olmayı sağlayan yetenekler veya özellikler kişi kendisi olduğu için verilmiş değildir. Doğal piyango sonucudur. Bu durumda avantajlı, avantajlı olmasının bedelini fark ilkesiyle ödemektedir. Avantajlının avantajı da kendisinden kaynaklı bir şey değildir ki fark ilkesinin avantajlıya avantajının sorumluluğunu

yüklediği iddia edilmektedir. Avantajlının kendisinden kaynaklanmayan bir durumun karşılığını üstlenmesi problemi tartışmanın şiddetini arttırmaktadır.

Kaderin rastlantısallığı dolayısıyla bazı insanlar üstünlüklere sahip olmakta ki bu da doğal eşitsizliği ortaya çıkarmaktadır:

“Theory, S17’de doğuştan yeteneklerin dağıtımındaki yerimizi (ahlaki liyakat anlamında) hak ederek kazanmadığımız söylenmektedir. Bu ifade ile herkesin bildiği ahlaki bir gerçek dile getiriliyor. Kim bunu inkâr edebilir ki? Gerçekten insanlar başkalarından daha yetenekli olarak doğmayı (ahlaken) hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Kadın yerine erkek olarak veya erkek yerine kadın olarak doğmayı (ahlaken) hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Fakir aile yerine zengin bir ailede doğmayı hak ettiklerini mi düşünüyorlar? Hayır” (Rawls, 2020, s. 109).

Rawls için keyfi olan yeteneklerimiz/üstünlüklerimiz tesadüfidir. Bu rastlantısallık dolayısıyla kişinin yeteneklere sahipliği söz konusu olmadığından bir şeyleri hakkettiğini söyleyemeyiz (Sandel, 2014, s. 112). Fakat burada şu noktaya dikkat etmek gerekir: Örneğin Michael Jordan** boy uzunluğu, sportif yapısı, karakteri, basketbola dair yatkınlığı, yeteneği vb. özellikleri ile iyi bir basketbol oyuncusu olmaya adaydır. Ancak tek başına yeteneği onu bir yere kadar götürebilir; yeteneği çalışmadıkça, egzersiz yapmadıkça gelişemeyecek ve bugün bulunduğu noktada olamayacaktır. Dolayısıyla Jordan çaba gösterdiği için de herkesin bildiği, alanında isim yapmış iyi bir oyuncudur. Yaşamını iyi bir basketbolcu olmak adına düzenlemiş, ağır egzersizlerin olduğu programlara riayet etmiş, zamanını, gücünü bu amaç doğrultusunda ayırmıştır. Bu durumda Jordan’ın emeğinin karşılığı olan geliri/başarıyı hak etmediği söylenebilir mi? Eğer özgürlüğün önceliği var ise Jordan’ın kazancı konusunda istediğini yapması özgürlük bağlamında değerlendirilemez mi? Rawls için liberal bir anlayış; özgürlüğün önceliğini gözetmeli, bazı hak ve özgürlükleri ele almakla birlikte vatandaşların bunları kullanabilmeleri için gerekenleri sağlamalıdır” (Uygur, 2014, s. 714). Bu açıdan Rawls’ın anlayışı da liberal olarak değerlendirilmektedir. Ancak Jordan’ın durumunda ortaya koyduğu düşünceler arasında uyumsuzluklar meydana gelmektedir. Eşitliğin sağlanması yolunda özgürlüklerin gözden çıkarıldığı savunulmaktadır (Arnhart, 2013, s. 311). Bireylerin hak ve özgürlükleri, Rawls’ın hak ediş ile ilgili düşünceleri açısından tehlikeye girdiği ileri sürülmektedir. Rawls için yeteneklerin geliştirilmesinde gösterilen çaba hak ediş için temel olamamaktadır. Zira ona göre çaba da sosyal koşullara bağlıdır (Arnhart, 2013, s. 314). Jordan örneğiyle açıklamak gerekirse Rawls için Jordan’ın gelişimi kendisi

** Örnekle ilgili ayrıntılı bilgi için bkn. Sandel, M. (2013). Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir? Mehmet Kocaoğlu (Çev.). 1.Baskı, Ankara: BigBang Yayınları.

dışındaki insanlarla birlikte, onların destekleri ile olmuştur. Aile bağları, arkadaşlık, koç-oyuncu ilişkisi vb. sosyal koşulların yardımının Jordan'a başarıyı getirmesi Rawls'a göre iyi talihin göstergesidir. Burada şu düşünülebilir: Eğer Jordan'ın başarısı diğerlerinin yardımını da gerektiriyorsa fark ilkesi bu yardımın karşılığını sağladığı ileri sürülebilir mi?

Rawls'ın dezavantajlılık ile toplumsal birincil değerler arasında kurduğu ilişki fark ilkesinin uygulanması konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Zira daha önce değindiğimiz gibi doğal birincil değerler adil dağıtıma tabi olmadığından engelli bir birey avantajlı kategorisinde değerlendirilecektir. Burada bir adaletsizliğin olduğu açıktır. Argüman biraz daha ileri bir noktaya taşındığında ortaya çıkan adaletsizliğin güçleneceği iddia edilmektedir. Çünkü yaşam iyinin, mutluluğun doğrusal çizgisi üzerinde gitmemektedir. Kötü birçok olay, durum ve kaza ile karşılaşmaktadır. Bütün insanlar bir gün dezavantajlı olma potansiyeline sahiptir. O halde "avantajlı durumdayken dezavantajlı duruma geçildiğinde fark ilkesi yine aynı şekilde uygulanacak mı?" sorusu gündeme gelmektedir. Hareketlilik konusunda engeli olmayan bir kişi geçirdiği kaza sonucu tekerlekli sandalye kullanmaya başladığında durum ne olacaktır? Rawls'ın cevabı açıktır: Hiçbir şey değişmeyecektir. Zira doğal birincil değerler adil dağıtıma dahil edilmemektedir. Engeli sahip olan bu kişi için fark ilkesi geçerli olacaktır. Avantajlı konumundan dolayı kazancının dezavantajlılarla ilişkisi fark ilkesi uyarınca devam edecektir. Anlaşılacağı üzere ilkenin içeriği ve uygulanması, adaleti sağlama amacı güderken pek çok adaletsizliğe sebep olmaktadır. "Eşitlik ve özgürlüklerin uzlaşması" (Arnhart, 2013, s. 308) hedefi için getirilen ilkeler, ulaşılabilecek noktadan farklı konumlara götürmektedir.

SONUÇ

Rawls adil topluma ulaşmak için adil bir usulün gerekliliğini vurgulamış, teorisinde buna uygun olarak gelişim çizgisi ve araçları belirlemiştir. Ancak görülmektedir ki metodolojisi onun gerçekle bağı ile ilgili sorunlar yaratmaktadır. Rawls soyutlamalar yapmakta, varsayımlar ortaya koymakta, bir kurgudan bahsetmektedir. Bu kurgunun ise gerçeklikle arasında uzak mesafeler bulunmaktadır. Zira " taraflar bilgisizlik peçesinden niye kurtulamamaktadır, neden bu şekilde davranmalıdır, riskli yolları tercih edebilirler miydi?" gibi birçok soru ortaya çıkmaktadır. Rawls ideal bir düzene ulaşmak için sınırlamalar koymakta, gidilecek belli bir yolu sunmaktadır. Dolayısıyla kurgunun yönünün tayin edilmesiyle istenilen sonuca ulaşmakta, başka bir ihtimal düşünülmemektedir. Bireylerin seçim özgürlüğü görmezden gelinmektedir.

Adaletin içeriğini toplumsal kurumlarla açıklaması, onun temel yapı üzerinden hareket etmesini sağlamıştır. Temel yapının birey ve toplum üzerindeki

belirleyiciliği adil bir şekilde düzenlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu ise adaletin ilkeleri temel alınarak yapılacaktır. Ancak Rawls'ın temel yapı konusundaki belirsizliklerinin adaletsiz durumları ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Ailenin temel yapı içerisinde ele alınmasına rağmen adalet ilkelerinin doğrudan uygulanamayacağını ifade etmiştir. Aile içinde yaşanan adaletsizlikler görünmez olurken adil yurttaşların yetişmesi nasıl sağlanacak belli değildir. Bu, ailenin mahremiyetini koruma yolunda bir adım olarak görülebilecekse de bir takım dışarıdan sınırlamalarla aile içindeki adaletsizliklerin çözülme imkânı, hakların, özgürlüğün ve eşitliğin sağlanması sorgulanır hale gelmektedir.

Sözleşme fikrinden ve Kant'ın fikirlerinden yararlanarak kendi teorisini ortaya koyan Rawls bu çerçevede başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi fikrini kullanmaktadır. Peçe Rawls'ın eşitliği ve tarafsızlığı sağlama aracıdır. Ancak bilgisizlik peçesinin sınırladığı bilgiler, bireylerin birbirlerine karşı davranışlarını, politikaları etkilemektedir. Kadın olmak, beyaz-siyah olmak, engelli olmak kişinin hayatını ciddi şekilde yönlendirmektedir. Peçeyle sınırlandırılan insan soyut bir varlık olarak kalmakta, kimliksiz bırakılmaktadır.

Rawls adaleti sağlama yolunda toplumsal kurumları önemsemektedir. Dolayısıyla kurumların adil olması gerekmektedir. Adilliği sağlayan da tarafların rıza gösterdikleri, üzerinde uzlaştıkları adalet ilkeleri olacaktır. Yani taraflar iş birliğinde olmalıdır. Fakat öncelikle taraflar kimdir? sorusu cevaplanmalıdır. Rawls belirli özellikler atfettiği kişilerle adaletin tesis sürecini açıklamaktadır. Bu ise tanımlamalarına uymayan kişilerin karar verme noktasında dışlanmasına sebep olmaktadır. Eşit değer, vatandaşlık ve saygı konusunda tutarsızlıklar barındırmaktadır. Araçsallaştırmamayı temel almasına rağmen, siyasi kişi idesi ve ikinci adalet ilkesi tam tersi yönde sonuçlar doğurmaktadır. Temel hak ve özgürlüklerin korunması tehlikeye girmektedir.

Dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının giderilmesi, hak ve özgürlüklerinin korunması gerekliliği "insan olma" paydasını paylaşmaktan ileri gelmektedir. Bunun yanında her ne kadar filozoflar farklı unsurlara dayandırarak açıklasalar da hayvanların hakları olduğunu da unutmamak gerekir. Onurlarına uygun, saygıya layık oldukları göz önünde bulundurularak davranılmalıdır. Zira insan dünyada tek başına değildir. Hayvanlarla ilişkimizi onur, saygı ve haklar çerçevesinde düzenlemenin gereği ortaya çıkmaktadır. Rawls'ın kurgusunda hayvanlara dair problemlerin adalet içerisinde ele alınmaması hayvanlara karşı adaletsiz davranışların değerlendirilmesinde istenmeyen sonuçları doğuracaktır.

İhlal edilemez hakların olduğu vurgusu, özgürlüğün önceliği bireyin özgürlüklerini korumaktadır. Bilgisizlik peçesi ve ilkeler arasındaki düzen ile toplumsal çıkarın bireyin hak ve özgürlüklerini engellenmesini önlemek ister. Bu

anlamda faydacılığa eleştirisini ortaya koymuş olur. Ancak birincil değerler, hak ediş, fark ilkesi gibi unsurlar onun teorisinde ulaşmak istediklerinden çok farklı neticelere götürmüştür. Onun teorisi herkes için adalet yerine bazılarımız için adaletin olduğu ve kapsayıcılıktan uzak bir hale gelmektedir.

Sonuç olarak Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet teorisinin esasları ortaya konulurken eleştirilen yönleri de ifade edilmektedir. Bu minvalde Rawls'ın ileri sürdüğü görüşlerin, hedeflerin istenilen noktaya ulaşp ulaşılmadığı tartışmaya açılmıştır. Ancak yararlandığı kaynaklar itibariyle de teorisinin gerçekte bağı arzulanan şekilde kuramadığı görülmektedir. Alternatif bir teori sunma çerçevesinde özgürlük ve eşitliği uzlaştırma yolunda ilerlerken aksi yönde neticelere vardığı ifade edilmektedir. Amaç olarak insan anlayışını kendi fikri dönüşümüne tabi şekilde kullanmış olsa da getirmiş olduğu ilkelerle anlayışını, araçsallaştıran yapıya dönüşmektedir. Eşitlikten bahsederken eşitsizlik durumları yaratmaktadır. Birbirine benzer kişi ve toplumlar için geçerli olan bir teori durumundadır. Özgürlüğü savunurken özgürlükleri ihlal eden sonuçlar doğurmaktadır. Elbette her teorisinin eleştirilen yönleri olmaktadır. Burada da yapılmak istenen eleştiriye açık olan yönleri belirtilerek tartışmaya açmaktır. Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet teorisi özelinde başlangıçtan itibaren dezavantajlı gruplar ve canlıların sorunlarının hesaba katılması gerekliliğinin sorunların çözümünde faydalı olacağını ve gerçeği yansıtan analizlerin yapılmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkı oranı %100'dür. Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Arnhart, L. (2013). *Platon'dan rawls'a siyasi düşünce tarihi*. (çev. Ahmet Kemal Bayram). 5. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

Brighouse, H. (2014). *Adalet*. Ankara: Epos Yayınları.

Brighouse, H. (2022). *Adalet teorileri çağdaş bir tartışma*. (çev. İsmail Yılmaz) 1. Baskı, Ankara: Fol Kitap.

Callinicos, A. (2000). *Equality*. Polity Press.

Fleischacker, S. (2013). *Dağıtıcı adaletin kısa tarihi*. (çev. Gökhan Murteza & Eylem Y. Murteza). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Gray, J. (2003). *Liberalizmin iki yüzü*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Güneş, I. (2017). Rawls'ın adalet anlayışının amerikan siyaset kuramına ve felsefesine katkısı. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, Cilt: 19, s. 103-120.

Hünler, Z. S. (1997). *Rawls ve macintyre iki adalet arasında*. Ankara: Vadi Yayınları.

Kant, I. (2002). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi*. (çev. İoanna Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

McIntyre, A. (2001) *Erdem peşinde*. (çev. Muttalip Özcan), İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet, ütopya*. (çev. Alişan Oktay), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Nussbaum, C.M. (2000). *Women and human development: the capabilities approach*. Cambridge University Press.

Nussbaum, C.M. (2003) Capabilities as fundamental entitlements: sen and social justice, in *feminist economics* 9(2-3), s.33-59, <https://philpapers.org/archive/NUSCAF.pdf>

Nussbaum, C.M. (2007) *Frontiers of justice: disability, nationality, species membership*. Harvard University Press.

Nussbaum, C.M. (2018). *Yapabilirlikler yaratmak: insani gelişmişlik yaklaşımı*. (çev. Selda Somuncuoğlu). İletişim Yayınları.

Okin, M.S. (1987) Justice and gender. *Philosophy &Public Affairs*, Vol 16., No.1.

Rawls, J. (1980). Kantian constructivism in moral theory. *The Journal of Philosophy*, Vol.77, No.99, 515-572.

Rawls, J. (2003). Bölüşürücü adalet. (çev. Vural Fuat Savaş). *HFSA* 7.Kitap, 29-30.

Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. (çev.Vedat Ahsen Çoşar),. Phoenix Kitapevi.

Rawls, J. (2019). *Siyasi liberalizm*. (çev. Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı.

Rawls, J. (2020). *Hakkaniyet olarak adalet*. (çev. Osman Baş). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Sandel, M. (2013). *Adalet: yapılması gereken doğru şey nedir?* (çev. Mehmet Kocaoğlu). 1.Baskı, Ankara: BigBang Yayınları.

Sandel, M. (2014). *Liberalizm ve adaletin sınırları*. (çev. A. Emre Zeybekođlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Sen, A. (1979). Equality of what?. https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-1979_Equality-of-What.pdf

Sen, A. (2004). *Özgürlükle kalkınma*. (çev.Yavuz Alogan), Ayrıntı Yayınları.

Sen, A. (2009) *The idea of justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.

Uygur, G. (2003). John rawls'ın ardında. *HFSA*, 7. Kitap, 5-11.

Uygur, G. (2014). John rawls. Ahu Tunçel & Kurtul Gülenç (Ed.), *Siyaset Felsefesi Tarihi* içinde (ss.712-736). Ankara: Dođu Batı Yayınları

Waal, F. D. (2006). *Our inner ape*. New York: Riverhead Books.

Yayla, A. (2013). *Hangi liberalizm?* Ankara: Liberte Yayınları.